

TA'LIM JARAYONI MAQSADIGA KO'RA DARS TIPLARI

N.D.Kamolova¹

Mas'ul muallif: Kamolova Nozima Davronovna, Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti.

Received: 27 Sentabr 2026

Accepted: 02 Oktabr 2026

Published: 07 Oktabr 2026

Copyright: © 2026 by the author(s). Licensee Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi.

Iqtibos uchun: Kamolova, N. D. TA'LIM JARAYONI MAQSADIGA KO'RA DARS TIPLARI / N. D. Kamolova // Buxoro xalqaro universiteti ilmiy axborotnomasi. — 2026. — T. 10, № 1. — B. 159–162.

1. Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim) yo'nalishi magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim jarayonini maqsadga muvofiq tashkil etishda dars tiplarini to'g'ri belgilashning didaktik va metodik ahamiyati yoritilgan. Darsning asosiy maqsadi, o'quv materialining mazmuni, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi hamda kutilayotgan ta'lim natijalari o'rtasidagi bog'liqlik tahlil qilinib, yangi bilimlarni o'zlashtirish, bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, umumlashtirish va tizimlashtirish, nazorat va korreksiya hamda kombinatsiyalashgan darslarning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'lim misolida har bir dars tipiga mos metod, topshiriq, baholash va refleksiya shakllarini tanlashning metodik asoslari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim jarayoni, dars, dars tipi, didaktik maqsad, yangi bilim, ko'nikma va malaka, umumlashtirish, tizimlashtirish, nazorat, korreksiya, kombinatsiyalashgan dars, boshlang'ich ta'lim.

ТИПЫ УРОКОВ В СООТВЕТСТВИИ С ЦЕЛЯМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОЦЕССА

Аннотация. В статье раскрывается дидактическое и методическое значение правильного выбора типа урока в соответствии с целью образовательного процесса. Анализируется взаимосвязь между основной целью урока, содержанием учебного материала, уровнем подготовленности учащихся и ожидаемыми результатами обучения. Характеризуются уроки усвоения новых знаний, совершенствования знаний, умений и навыков, обобщения и систематизации, контроля и коррекции, а также комбинированные уроки. На примере начального образования показаны методические основания выбора методов, заданий, оценивания и рефлексии для каждого типа урока.

Ключевые слова: образовательный процесс, урок, тип урока, дидактическая цель, новые знания, умения и навыки, обобщение, систематизация, контроль, коррекция, комбинированный урок, начальное образование.

TYPES OF LESSONS ACCORDING TO THE OBJECTIVES OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. This article examines the didactic and methodological significance of selecting lesson types in accordance with the purpose of the educational process. It analyzes the relationship between the main objective of a lesson, the content of learning materials, students' level of readiness, and expected learning outcomes. The paper describes lessons for acquiring new knowledge, improving knowledge and skills, generalization and systematization, assessment and correction, as well as combined lessons. Using primary education as an example, the study also explains the methodological basis for selecting appropriate methods, tasks, assessment procedures, and reflection techniques for each lesson type.

Keywords: educational process, lesson, lesson type, didactic objective, new knowledge, skills, generalization, systematization, assessment, correction, combined lesson, primary education.

Maqsad. Ta'lim jarayoni maqsadiga ko'ra dars tiplarining didaktik mohiyatini ilmiy-pedagogik jihatdan tahlil qilish, ularning tuzilishi va metodik imkoniyatlarini aniqlash hamda o'qituvchiga dars maqsadidan kelib chiqib samarali dars tipini tanlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Kirish. Ta'lim jarayonining samaradorligi, avvalo, uning maqsadi qanchalik aniq belgilanganiga va mazkur maqsadga erishish uchun darsning qanday tashkil etilganiga bog'liq. Dars maktab ta'limini tashkil etishning yetakchi shakli bo'lib, unda ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi vazifalar o'zaro uyg'un holda amalga oshiriladi. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida davlat ta'lim standartlari, o'quv rejalari va dasturlarini ta'lim jarayoniga joriy etish, ta'lim sifati hamda innovatsion faoliyatning huquqiy asoslari belgilangan [1]. Mazkur talablar darsni shunchaki mavzuni bayon qilish shakli sifatida emas, balki oldindan rejalashtirilgan natijaga yo'naltirilgan pedagogik tizim sifatida ko'rishni taqozo etadi.

Pedagogik adabiyotlarda darslarni tasniflashning turli mezonlari mavjud. Darslar o'qitish metodiga, o'quvchilarning faoliyat turi, darsning tuzilishi, o'quv materialining

mazmuni yoki didaktik vazifasiga ko'ra tasniflanishi mumkin. Biroq amaliyotda eng ko'p qo'llanadigan mezonlardan biri darsning asosiy didaktik maqsadidir. M.I. Mahmutov dars tipini tashkil etish maqsadi, o'quv materiali mazmuni va o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi bilan bog'liq holda izohlaydi hamda yangi materialni o'rganish, bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish, umumlashtirish va tizimlashtirish, kombinatsiyalashgan hamda nazorat-korreksiya darslarini ajratadi [2]. V.A. Onishchuk esa dars tuzilishini didaktik maqsad va o'zlashtirish jarayonining bosqichlari bilan bog'lab, yangi bilimlarni o'zlashtirish, ko'nikma va malakalarni egallash, bilimlarni amalda qo'llash, umumlashtirish-tizimlashtirish, nazorat-korreksiya hamda kombinatsiyalashgan darslarni alohida ko'rsatadi [3]. Ushbu yondashuvlar mazmunan bir-biriga yaqin bo'lib, ularning umumiy jihati dars tipini yetakchi pedagogik natija bilan bog'lashidadir. Dars tipi va dars shakli tushunchalarini farqlash metodik jihatdan muhimdir. Dars tipi — darsning yetakchi didaktik maqsadini ifodalaydi, dars shakli esa o'sha maqsadni qanday tashkiliy usulda amalga oshirishni ko'rsatadi. Masalan, "yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi" dars tipi hisoblanadi, lekin u suhbat, muammoli ta'lim, kichik guruhlarda ishlash, tadqiqot, multimedia taqdimoti yoki amaliy kuzatish shaklida tashkil etilishi mumkin. Demak, bir xil dars tipi turli metod va tashkiliy shakllar yordamida o'tkaziladi. Shu sababli darsni zamonaviylashtirish faqat yangi metod nomlarini qo'llash bilan emas, balki metodni aynan darsning maqsadi va kutilayotgan natijasiga mos tanlash bilan belgilanadi. Ta'lim jarayoni maqsadiga ko'ra dars tipini tanlashda birinchi navbatda o'quvchi dars yakunida nimani bilishi, nimalarni bajara olishi va qanday munosabat yoki fikrlash usulini namoyon etishi aniqlanadi. Agar maqsad yangi tushuncha, qoida, qonuniyat yoki usulni o'zlashtirish bo'lsa, yetakchi tip yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi bo'ladi. Agar asosiy maqsad avval o'zlashtirilgan bilimlarni takroriy faoliyat orqali barqaror ko'nikmaga aylantirish bo'lsa, bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish darsi tanlanadi. Agar o'quvchilar bir nechta mavzu bo'yicha o'zlashtirgan bilimlarni umumiy tizimga keltirishi talab etilsa, umumlashtirish va tizimlashtirish darsi maqsadga muvofiq bo'ladi. O'zlashtirish darajasini aniqlash va xatolarni tuzatish asosiy vazifa bo'lsa, nazorat va korreksiya darsi qo'llanadi. Bir darsning o'zida bir nechta didaktik vazifa nisbatan teng ahamiyat kasb etsa, kombinatsiyalashgan darsdan foydalaniladi. Yangi bilimlarni o'zlashtirish darsining markazida o'quvchining yangi axborotni qabul qilishi emas, balki uni anglab, mavjud bilimlari tizimga kiritishi turadi. Bunday darsda motivatsiya, muammoli vaziyat yaratish, tayanch bilimlarni faollashtirish, yangi materialni idrok etish, uning asosiy bog'lanishlarini aniqlash, dastlabki mustahkamlash va refleksiya bosqichlari o'zaro mantiqiy bog'langan bo'lishi lozim. Boshlang'ich sinf ona tili darsida, masalan, "uyadosh so'zlar" tushunchasini o'rganishda o'qituvchi tayyor ta'rifni birdan bermasdan, "meva", "transport", "o'quv qurollari" kabi guruhlariga tegishli so'zlarni taqqoslatishi, o'quvchilarga ularni qanday belgi asosida birlashtirganini aytirishi mumkin. Shundan so'ng umumiy xulosa chiqarilib, yangi tushuncha nomlanadi. Bu yondashuv o'quvchini bilimning tayyor iste'molchisi emas, balki uni kashf etuvchi faol subyektgacha aylantiradi.

Yangi bilim darsida o'qituvchining izohi qisqa, aniq va o'quvchi faoliyati bilan almashinib borishi zarur. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida diqqatning barqarorligi cheklanganligi sababli uzoq monologik tushuntirish kutilgan natijani bermasligi mumkin. Shu bois rasm, sxema, qisqa matn, tajriba, savol, juftlikdagi muhokama va tezkor topshiriqlar bir-birini to'ldirishi maqsadga muvofiq. Darsning yakuniy natijasi "mavzu tushuntirildi" degan holat bilan emas, balki o'quvchi yangi bilimni o'z so'zi bilan izohlashi, misol keltirishi yoki yangi vaziyatda sodda qo'llashi orqali aniqlanadi. Mazkur yondashuv maqsad va natijaning o'zaro mosligini ta'minlaydi. Bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish darsining yetakchi maqsadi avval o'zlashtirilgan bilimlarni takroriy, maqsadli va asta-sekin murakkablashib boruvchi faoliyat orqali mustahkamlashdan iborat. Bunday darslarda o'quvchilar nazariy ma'lumotni takrorlashdan ko'ra uni amalda qo'llashi muhim. Masalan, boshlang'ich matematika darsida ikki xonali sonlarni qo'shish usuli avvalgi darsda tushuntirilgan bo'lsa, keyingi darsda turli ko'rinishdagi misollar, matnli masalalar, xatoni topish, teskari masala tuzish, yechimni izohlash kabi topshiriqlar orqali mazkur usul mustahkamlanadi. Ona tili darsida esa o'rganilgan imlo qoidasi gap yoki matn tarkibida qo'llanadi, xatoli yozuvlar tahlil qilinadi, o'quvchi o'z yozuvini tekshirish algoritmini qo'llaydi. Natijada bilim bajarish usuliga, bajarish usuli esa barqaror ko'nikmaga aylanadi. Takomillashtirish darsida topshiriqlarni bir xil shaklda ko'paytirish yetarli emas. Mashqlar reproduktiv faoliyatdan qisman izlanish va ijodiy qo'llashga tomon bosqichma-bosqich murakkablashishi lozim. Masalan, birinchi bosqichda o'quvchi namunaga qarab topshiriq bajaradi; ikkinchi bosqichda o'xshash vaziyatda usulni mustaqil qo'llaydi; uchinchi bosqichda esa usulni yangi sharoitga ko'chiradi yoki o'z misolini yaratadi. Yu.K. Babanskiy ta'lim jarayonini optimallashtirishda maqsad, mazmun, metod, imkoniyat va vaqt omillarini o'zaro muvofiqlashtirishga alohida e'tibor qaratadi [4]. Shu nuqtai nazardan, mashq sonining ko'pligi emas, balki uning maqsadga yo'naltirilganligi va o'quvchi xatosini aniqlash imkonini berishi muhimdir. Umumlashtirish va tizimlashtirish darsi biror bo'lim, mavzular majmuasi yoki muayyan davr yakunida o'quvchilarning bilimlari o'rtasidagi bog'lanishlarni aniqlashga xizmat qiladi. Bunday darsda oddiy takrorlash bilan cheklanib qolish metodik xato hisoblanadi. Umumlashtirishning mohiyati alohida fakt, qoida va tushunchalarni yuqoriroq darajadagi tizimga birlashtirish, o'xshash va farqli jihatlarni ajratish, sabab-natija aloqalarini ochish hamda umumiy xulosa chiqarishdan iborat. Masalan, ona tili fanida ot, sifat va fe'l haqidagi bilimlarni takrorlash jarayonida ularning har biriga alohida ta'rif aytirishdan tashqari, "nimani bildiradi?", "qanday so'roqqa javob bo'ladi?", "gapda qanday vazifa bajarishi mumkin?" mezonlari asosida taqqoslash jadvali tuzish mumkin. Bu usul o'quvchi ongida tarqoq bilimlarni yagona tizimga keltiradi. Umumlashtirish darslarida konseptual xarita, Venn diagrammasi, tasniflash jadvali, klaster, "ortiqchasini top", dalillarni guruhlash, muammoli savol va qisqa loyiha kabi metodlar samarali hisoblanadi. Biroq metod tanlashda uning tashqi qiziqarliligi emas, didaktik vazifaga xizmat qilishi asosiy mezon bo'lishi kerak. Masalan, Venn diagrammasi faqat ikki tushunchani qiyoslash zarur bo'lganda maqsadga muvofiq; tushunchalar o'rtasidagi ierarxik bog'lanishni ochish uchun esa konseptual xarita samaraliroq bo'ladi. Demak, metodning o'zi "innovatsion" bo'lgani uchun emas, balki aniq fikrlash amalini tashkil etgani uchun pedagogik qiymat kasb etadi. Nazorat va korreksiya darsining maqsadi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va

malakalarini faqat baholash emas, balki o'zlashtirishdagi bo'shliqlarni aniqlash va ularni bartaraf etish yo'lini belgilashdan iborat. Shu sababli nazorat natijasi keyingi pedagogik qarorga olib kelmasa, u to'liq didaktik vazifani bajarmagan bo'ladi. Nazorat yozma ish, test, og'zaki so'rov, amaliy topshiriq, loyiha, portfoliodagi ishlar yoki diagnostik vazifa orqali tashkil etilishi mumkin. Boshlang'ich ta'limda qisqa, aniq va yoshga mos diagnostik topshiriqlar o'quvchini ortiqcha psixologik bosimdan saqlaydi hamda real o'zlashtirish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Korreksiya bosqichida xatolarni faqat to'g'rilab berish emas, ularning kelib chiqish sababini aniqlash muhim. Bir xil xato turli o'quvchilarda turli sababga ega bo'lishi mumkin: qoida anglanmagan, topshiriq sharti noto'g'ri tushunilgan, diqqat yetishmagan yoki bajarish algoritmi shakllanmagan bo'lishi ehtimol. Shuning uchun o'qituvchi xatolarni mazmuniy guruhlariga ajratib, ayrim o'quvchilar bilan individual, boshqalari bilan kichik guruh shaklida korreksion ish olib borishi mumkin. Masalan, imlo xatolari bo'yicha o'quvchiga tayyor to'g'ri variantni ko'rsatish o'rniga xato joyni belgilab, qaysi qoida qo'llanishini topish topshirig'i berilsa, o'z-o'zini nazorat qilish ko'nikmasi rivojlanadi.

Kombinatsiyalashgan dars amaliyotda eng ko'p uchraydigan tiplardan biri bo'lib, unda bir nechta didaktik vazifa bir dars doirasida birlashtiriladi. Bunday darsda uy vazifasini tekshirish, oldingi bilimlarni faollashtirish, yangi materialni o'rganish, dastlabki mustahkamlash, baholash va uyga vazifa berish ketma-ketligi uchrashi mumkin. Biroq kombinatsiyalashgan darsni barcha bosqichlarni majburan kiritadigan qolip sifatida qabul qilish to'g'ri emas. Asosiy maqsad qaysi bosqichga ko'proq vaqt va metodik e'tibor berilishini belgilashi lozim. Aks holda dars ko'plab mayda vazifalarga bo'linib, yetakchi natija yo'qolishi mumkin.

Masalan, 3-sinf ona tili darsida "sifat" mavzusini davom ettirish jarayonida o'qituvchi avval ot va uning so'roqlari bo'yicha qisqa faollashtiruvchi topshiriq beradi, so'ng yangi mazmun sifatning predmet belgisini bildirishi bilan bog'lanadi, keyin matndan sifatlarini topish, ot bilan bog'lash va o'z gaplarini tuzish mashqlari bajariladi. Dars oxirida ikki-uchta diagnostik savol orqali o'zlashtirish tekshiriladi. Bu kombinatsiyalashgan dars bo'lsa-da, uning yetakchi maqsadi yangi tushunchani shakllantirish bo'lganligi sababli vaqtning asosiy qismi yangi bilimni anglash va qo'llashga ajratiladi. Shu tarzda dars tipi tuzilmani belgilaydi, tuzilma esa maqsadga xizmat qiladi. Dars tipini tanlashda o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlari ham hisobga olinadi. Boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun uzoq davom etadigan bir xil faoliyat samarali emas; shu sababli faoliyat turlarini almashish, ko'rgazmalilik, amaliy harakat, og'zaki va yozma ishning mutanosibligi muhim. Biroq faoliyatlarni tez-tez almashtirishning o'zi didaktik maqsadni ta'minlamaydi. Har bir faoliyat darsning yetakchi vazifasiga bog'langan bo'lishi lozim. Masalan, yangi bilim darsida rasm ko'rsatish faqat bezak uchun emas, yangi tushunchani kashf etishga yordam berishi; mustahkamlash darsidagi o'yin esa aynan kerakli amalni takroriy va ongli bajarishga xizmat qilishi kerak.

Zamonaviy darsda o'quvchi faolligi dars tipidan qat'i nazar markaziy o'rin tutadi. Yangi bilim darsida o'quvchi savol beradi, taqqoslaydi, faraz qiladi va xulosa chiqaradi; mustahkamlash darsida usulni qo'llaydi, xatoni topadi va izohlaydi; umumlashtirish darsida tushunchalar o'rtasidagi bog'lanishni yaratadi; nazorat-korreksiya darsida o'z natijasini mezon asosida tahlil qiladi. Shunday qilib, dars tiplaridagi farq faqat o'qituvchining nima qilishi bilan emas, o'quvchining qanday bilish faoliyatini amalga oshirishi bilan ham belgilanadi. 2025-yilda e'lon qilingan zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda ham darsning didaktik maqsadi, tuzilishi, o'quvchi faolligi va baholashning o'zaro bog'liqligi ta'kidlanadi [5].

Baholash dars tipiga mos bo'lishi kerak. Yangi bilimlarni o'zlashtirish darsida yakuniy nazoratdan ko'ra tushunishni tekshiruvchi formatif savollar muhim: "Nega?", "Qanday qilib?", "Misol keltiring", "Qoidani o'z so'zingiz bilan ayting" kabi topshiriqlar o'quvchining mazmunni anglaganini ko'rsatadi. Takomillashtirish darsida bajarish aniqligi, usulning to'g'ri qo'llanishi va mustaqillik darajasi baholanadi. Umumlashtirish darsida bilimlar o'rtasidagi bog'lanishni ko'rsatish va xulosa chiqarish, nazorat darsida esa oldindan belgilangan mezonlarga mos natija asosiy baholash obyekti bo'ladi. Bunday yondashuv baholashni darsning oxirida qo'yiladigan ball emas, balki o'quv jarayonini boshqarish vositasiga aylantiradi.

Refleksiya ham dars tipining maqsadiga moslashtirilishi zarur. Yangi bilim darsida "Bugun qanday yangi tushunchani angladim?" yoki "Qaysi misol menga qoidani tushunishga yordam berdi?" savollari o'rinli. Mustahkamlash darsida "Qaysi topshiriqni mustaqil bajara oldim?", "Qayerda xato qildim va uni qanday tuzatdim?" savollari foydali. Umumlashtirish darsida "Oldingi mavzular orasidagi qanday yangi bog'lanishni ko'rdim?" degan refleksiya, nazorat-korreksiya darsida esa "Qaysi ko'nikmani yana mashq qilishim kerak?" savoli maqsadga muvofiq. Shu tariqa refleksiya o'quvchining o'z o'qish faoliyatini anglashiga yordam beradi. Dars tipologiyasini amaliy rejalashtirishda o'qituvchi uch bosqichli mantiqdan foydalanishi mumkin. Birinchi bosqich — kutilayotgan natijani aniq ifodalash: o'quvchi dars yakunida nima qila olishi kerak? Ikkinchi bosqich — ushbu natijaga mos bilish faoliyatini belgilash: anglash, qo'llash, taqqoslash, umumlashtirish, baholash yoki korreksiya qilish. Uchinchi bosqich — shu faoliyatni yuzaga chiqaradigan metod, topshiriq va baholash vositasini tanlash. Masalan, maqsad "o'quvchi matndan sifatlarini topadi va ularning ot bilan bog'lanishini tushuntiradi" bo'lsa, dars faqat sifat ta'rifini qayta aytirish bilan cheklanmasligi, matn ustida amaliy ishlash va izohlash faoliyatini o'z ichiga olishi kerak.

Dars tipini belgilashda keng tarqalgan xatolardan biri mavzu nomini maqsad bilan tenglashtirishdir. "Fe'l mavzusi", "Kasrlar mavzusi" yoki "Tabiat fasllari mavzusi" darsning mazmunini bildiradi, lekin didaktik maqsadini ko'rsatmaydi. Bir xil mavzu turli dars tiplarida o'rganilishi mumkin. Masalan, fe'l haqida dastlabki tushuncha berilayotgan dars yangi bilimlarni o'zlashtirish tipiga kiradi; fe'llarni matndan topish va zamonga ko'ra o'zgartirish mashq qilinayotgan dars takomillashtirish tipiga; so'z turkumlari orasidagi farqlar umumlashtirilayotgan dars esa umumlashtirish va tizimlashtirish tipiga kiradi. Demak, dars tipini mavzu emas, yetakchi o'quv natijasi belgilaydi.

Yana bir metodik muammo — dars tipining tashkiliy bosqichlarini haddan tashqari qat'iylashtirishdir. Zamonaviy pedagogika dars tuzilishini o'zgarmas ketma-ketlik emas, didaktik vazifalarning mantiqiy tizimi sifatida ko'rishni talab

etadi. Ayrim darsda motivatsiya muammoli savoldan boshlanishi, boshqasida kuzatish yoki amaliy vazifadan kelib chiqishi mumkin. Nazorat darsida alohida "yangi mavzu" bosqichi bo'lmashligi tabiiy; umumlashtirish darsida esa asosiy vaqt o'quvchilarning mustaqil guruhlash, taqqoslash va xulosa chiqarish faoliyatiga beriladi. Shunday ekan, darsning tashqi shakli emas, pedagogik funksiyasi va natijasi ustuvor hisoblanadi.

Boshlang'ich ta'limda dars tiplarini maqsadga ko'ra to'g'ri tanlash fanlararo integratsiyani ham mazmunli tashkil etishga yordam beradi. Masalan, umumlashtirish darsida ona tili va o'qish savodxonligi materiallarini birlashtirib, o'quvchilarga badiiy matndan ot, sifat va fe'llarni topish, ularning matn mazmunini ochishdagi rolini izohlash topshirig'i berilishi mumkin. Tabiiy fan va matematika integratsiyasida esa kuzatilgan ma'lumotlarni jadvalga joylashtirish va ular asosida soddada masalalar tuzish qo'llanadi. Bunday integratsiya "ikki fanni bir darsga qo'shish" bilan cheklanmaydi; u umumiy didaktik maqsad asosida o'quv faoliyatining yaxlitligini ta'minlashi kerak. Dars tipologiyasining metodik ahamiyati o'qituvchining darsga tayyorgarlik sifatida ham namoyon bo'ladi. Dars ishlanmasi tuzishda "dars turi" bandini formal to'ldirish o'rniga, uning mazmuniy oqibatlarini ko'rib chiqilishi zarur: qaysi faoliyat yetakchi bo'ladi, qanday natija olinadi, qaysi metod ushbu natijaga xizmat qiladi, qanday dalil asosida o'zlashtirish aniqlanadi va kerak bo'lsa qanday korreksiya amalga oshiriladi. Shu savollarga javob topilganida dars rejasidagi maqsad, vazifa, metod, topshiriq va baholash bir-biridan uzilib qolmaydi. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasiga oid zamonaviy manbalarda ham darsni tashkil etishda o'quvchilarning yosh xususiyatlari, faolligi, mustaqil fikrlashi, ko'rgazmalilik hamda amaliy faoliyatni uyg'unlashtirish zarurligi qayd etiladi [6]. Bu talablar dars tipologiyasini yangicha talqin qilish imkonini beradi: dars tipi o'qituvchining tayyor rejasini emas, o'quvchining maqsadli o'quv faoliyatini loyihalash vositasidir. Masalan, "nazorat darsi" deganda faqat test yoki yozma ish emas, balki o'quvchining o'z natijasini mezon asosida tekshirishi, xatosini izohlashi va keyingi o'quv qadamini belgilashi ham nazarda tutilishi mumkin.

Shu jihatdan, dars tiplari o'rtasidagi chegaralar amaliyotda mutlaq emas. Har bir darsda avvalgi bilimlarni eslash, yangi bog'lanish hosil qilish, mashq qilish va qayta aloqa olish elementlari uchrashi mumkin. Darsni muayyan tipga kiritish undagi yagona faoliyatni emas, yetakchi didaktik maqsadni bildiradi. Masalan, yangi bilim darsida ham kichik mustahkamlash va nazorat bo'ladi, lekin ular yangi bilimni o'zlashtirishga xizmat qiladi. Nazorat darsida ham o'quvchi xato ustida ishlash jarayonida yangi xulosaga kelishi mumkin, ammo darsning asosiy vazifasi o'zlashtirish darajasini aniqlash va korreksiya qilish bo'lib qoladi. Bu holat dars tipologiyasiga moslashuvchan va funksional yondashuvni talab etadi.

Maqsadga ko'ra dars tiplarini to'g'ri tanlash ta'lim jarayonining samaradorligi bilan bir qatorda o'qituvchining kasbiy refleksiya ham rivojlantiradi. Darsdan so'ng o'qituvchi "Men rejalashtirgan tipdagi dars haqiqatan ham shu maqsadga xizmat qildimi?", "O'quvchilarning asosiy faoliyati rejalashtirilgan natijani yuzaga chiqardimi?", "Qaysi bosqich ortiqcha yoki yetarli bo'lmadi?" kabi savollar asosida o'z faoliyatini tahlil qilishi mumkin. Mazkur refleksiya keyingi darslarni aniqroq rejalashtirish, vaqtni oqilona taqsimlash va o'quvchilarning real ehtiyojlariga mos metod tanlash imkonini beradi.

Umuman olganda, ta'lim jarayoni maqsadiga ko'ra dars tiplari pedagogik rejalashtirishning nazariy kategoriyasi bo'lish bilan birga, o'qituvchi uchun amaliy qaror qabul qilish vositasi hamdir. Dars tipini aniqlash orqali o'qituvchi darsning didaktik markazini belgilaydi, o'quvchilar faoliyatini shu markaz atrofida tashkil etadi va baholash mezonlarini kutilayotgan natija bilan bog'laydi. Natijada dars mazmuni, metodlari va vositalari tasodifiy tanlanmaydi, balki yagona pedagogik mantiqqa bo'ysunadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot materiallari sifatida ta'limni tashkil etish shakllari, dars tipologiyasi va o'quv jarayonini optimallashtirishga oid didaktik manbalar, zamonaviy pedagogik adabiyotlar, ta'limga oid normativ-huquqiy hujjatlar hamda boshlang'ich ta'lim amaliyotida qo'llaniladigan dars tuzilmalari tanlandi. Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, umumlashtirish, tizimlashtirish, pedagogik kuzatish va modellashtirish metodlaridan foydalanildi.

Xulosa. Ta'lim jarayoni maqsadiga ko'ra dars tiplarini tasniflash darsni ilmiy asosda loyihalash, uning tuzilishini maqsadga muvofiq belgilash va o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarishda muhim didaktik vosita hisoblanadi. Yangi bilimlarni o'zlashtirish darsi yangi tushuncha va usullarni anglashga, bilim, ko'nikma va malakalarni takomillashtirish darsi o'zlashtirilgan bilimlarni barqaror amaliy faoliyatga aylantirishga, umumlashtirish va tizimlashtirish darsi tarqoq bilimlar o'rtasidagi bog'lanishlarni ochishga, nazorat va korreksiya darsi o'zlashtirish darajasini aniqlash va bo'shliqlarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Kombinatsiyalashgan dars esa bir nechta didaktik vazifani yagona pedagogik maqsad doirasida uyg'unlashtirish imkonini beradi. Dars tipini tanlashda mavzu nomi emas, kutilayotgan o'quv natijasi, o'quvchilarning tayyorgarlik darajasi, mazmunning xususiyati va baholash usuli asosiy mezon bo'lishi lozim. Dars tipologiyasidan moslashuvchan didaktik model sifatida foydalanish o'qituvchi faoliyatini tizimlashtiradi, o'quvchi faolligini kuchaytiradi va ta'lim jarayonining natijadorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

- [1] O'zbekiston Respublikasining 2020-yil 23-sentabrdagi O'RQ-637-son "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
- [2] Махмутов М.И. Современный урок: вопросы теории. – Москва: Педагогика, 1981.
- [3] Онищук В.А. Типы, структура и методика урока в школе. – Киев: Радянська школа, 1976. – 184 с.
- [4] Бабанский Ю.К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса: методические основы. – Москва: Просвещение, 1982. – 192 с.
- [5] Semeteyeva G.M., Qodirova M., Sayfullayeva D. Lesson – the main form of organizing education // Science and Education. – 2025. – Vol. 6, No. 5. – P. 259–262.
- [6] Bekchanova N.B., Rajabova N.E., Karimova K.R. Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi. – Urganch, 2024. – 336 b.